

Taageerista dhalinyarta ee internetka

Warar iyo talooyin
ku socda waalidka
iyo daryeelayaasha

SOMALI

Internetka – waa horukac iyo wacnaan leh

Internetku waa meel leh khayraad cfican oo caruurta iyo dhalinyarta u suuragalisa in ay ku isku-xidhmaan, la xidhiidhaan oo ay wax u abuuraan siyaabo kala duwan, ee walxo kala duwan. Hase ahaatee, internetku si joogto ah ayay isu bedelaysaa, markaas sida caruurtaadu u adeegsanayaan farsamada teknoolajiyadda in aad la socotaa waa arrin noqon karta hawl adag. Waxaa dhacda in aad mararka qaar is tidhaahdo caruurtaadu iyaga ayaa kaa badiya dhinaca farsamada, haddana mar walba caruurta iyo dhalinyarta waxay u baahan yihiin talo iyo ilaalin marka ay timaado sida ay ugu maamulayaan noloshooda ee internetka.

Waxyaabaha ilamahaagu kala kulmayo internetku way kala duwan yihiin iyada oo ay ku xidhan tahay da'dooda iyo waxa ay ku samaynayaan internetka. Khatarta ka iman karta waxa aanu u qaybinay 4 heer.

Waxa ku jira:

Agab aan ku haboonayn da'da, aan la isku-hallayn karin ama mawaad aan sharci ahayn aya carruurtaadu ka heli karaan internetka. Kala hadal carruurtaada waxa ku habboon iyo waxa aan ku habboonayn.

Asluubta:

Carruurta asluubtooda awgeed waxaa la arkaa in ay khatar galaan. Waxaa loo baahan yahay in ay ixtiraamaan dadka kale ee ay kula kulmayaan internetka waana in ay ka digtoonaadaan in ay cadaymahooda bixiyaan oo siiyaan cid aanay garanayn oo ku jira internetka, sidoo kale waa in ay ka digtoonaadaan raadka dhijitalka ah ee kaga hadhaya marka ay internetka galaan.

Xidhiidhka:

Aad ayay muhim u tahay in carruurta ogaato in laga yaabo in saaxiibada ay internetka ku yeelanayaan in aanay ahayn cidda ay sheeganayaan, markaas markay cinwaanka isdhaafsadaan, waxaa suurtagal ah in ay caddaymaha qof ahaaneed wadaagaan. Waxa taas wehelisa, waxaa laga yaabaa in ay carruurta la soo xidhiidhaan kuwa baadayaa ama dan ka lihi ama doonaya in ay waxyeelayaan carruurta. Adiga iyo carruurtaaduba ka digtoonaada oo ogaada sida loo soo sheego ama la iska joojiyo kuwaas sida xun u adeegsanaya internetka.

Ganacsi:

Waxaa laga yaabaa in aanay carruurta ogayn kharashka qarsoon iyo xayaysiiska la socda. Ku dhiirgali in caruurtaadu iska xidhaan pop-ups-ka, email-ka qashinka ah iyo in aad ku baraarujiso naftaada iyo iyagaba in ay ka digtoonaadaan in ay iibsadaan in-app-ka ee ka soo baxaya qalabka ay adeegsanayaan meeshii ay suurtagal tahay.

Waxaa ku jirta faa'iido run ah marka aad joogtayso kala sheekaysiga caruurtaada adeegsiga internetka. Ma garanayo meel aan ka bilaabo? Bilawga wada sheekaysigani waxaa ka dhalan kara.

1 Waydii caruurtaada websaytka iyo apps-ka ay jecel yihiin in ay adeegsadaan iyo wax ay ku jecel yihiin in ay galaan.

2 Waydii sida ay ammaan ugu yihiin galisteeda. Maxay talooyin kaa siin karaan, xagay ka barten? Maxaa u FIICAN maxaase KA XUN in aan la galin?

3 Waydii haddii ay ogyihiin meel ay kaalmo u aadaan, meesha ay ka heli karaan talo badbaado, nidaamka xakamaynta iyo siday uga war bixin lahaayeen ama ay isga xidhi lahaayeen.

4 Ku dhiiri gali in ay cid caawiyaan! Laga yaabo in ay ku tusaan si ficnan oo aad wax ugu samayn karto internetka ama laga yaabo in ay leeyihiin saaxiib ka faa'iidi kara taageerada.

5 Ka fikir sida midkiin kastaa u adeegsado internetka. Maxaa kale ee aad internetka u wada adeegsan kartaan? Ma jirtaa waxyaabo guud ahaan aad wada jeceshihiin qoys ahaan?

Maxaan hadda samayn karaa?

- Joogtee in aad carruurtaada yeelataan wada hadal furan oo ku dhiirigali in ay kaala hadlaan sida ay u adeegsadaan internetka: tusaale waa ayo cidda ay la hadlaan, adeegga ay isticmaalaan, iyo wax kasta oo ay la kulmaan.
- Waxaad abuurtaan xad aan la dhaafi karin adiga iyo carruurtaadu, waxa aad ka filayso, goorta ay internetka ku jiraan.
- U sheeg hab iyo hanaan ay kaga baxaan xaalad kasta oo ay la kulmaan oo aanay jeclaysan — sida in ay iska xidhaan shaashadda, in ay qof wayn u sheegaan oo ay ku kalsoon yihiin iyo in ay adeegsadaan nidaamka lagu war bixiyo ee internetka ka midka ah.
- Tixgeli in aad adeegsato barnaamijka shaandhaynta (software) ee lagu joojiyo walaxda aanad rabin. Waxaa shaandhaynta u raaci kara, xasuuso in aad carruurtaada kala hadasho, iyo in aad la gasho internetka, labaduba waa arrimo wax ku ool ah in carruurta wax laga baro.
- Ku dhiirigali carruurtaada 'ka fikir inta aanad waxba dirin.' Internetka falkeedu raad ayuu ku yeelan karaa adiga iyo cid kalaba. Waxa gaarka ah ee internetka lagu diraa waxay noqon kartaa wax guud oo kuwa kalana kula wadaagi karaan, waxaana suuragal ah in ay halkaas in badan ku sugnaato.
- Faham sharciga. Asluubaha qaarkood ee internetka ayaa laga yaabaa in ay sharci jabin yihiin, tusaale marka aad wax ka soo dheeganayso internetka ama aad cid wax la wadaagayso. Karaan u yeelo in aad sharciga ka fiirsato.
- Baro naftaada in aad dhawran karto arimaha kuu gaarka ah iyo adeegyada nidaamka lagu warbixinta ee laga heli karo wabsaydadala caanka ah.
- Haddii ilmahaaga lagu baado internetka, kaydi caddaymaha oo dhan oo baro meesha aad u sheegi lahayd dhacada oo dhan, tusaale dugsiga oo kale, cidda aad adeegga internetka ka haysato, ama booliiska haddii sharciga la jabiyay.
- Baro oo ku celceli adigu naftaadu in aad xadayn karto waxyaabaha ku habboon da'da carruurta ee cayaaraha iyo apps-ka. Waxaad kale oo aad eegtaa waxyaabaha waaliidinta kale ku taliyaan ee internetka ku qoran kuwaas oo waxtar yeelan kara.
- Waxaad samaysaa email qoys oo carruurta galaan markay internetka cayaaro iyo websayt cusub ka furanayaan.
- Carruurtaada ku dhiirigali in ay adeegsadaan naanayso meeshii suuragal ah halkii ay ka adeegsan lahaayeen magac dhan, si ay u ilaaliyaan caddaymahooda, ayna password-yo adag u sameeyaan xisaab walba.
- U samee PIN ama password qalabka aad adeegsanayso si aad u ilaalisoo caddaymahaaga.

Isqor joornaalka carruurta (our Childnet newsletter) ee www.childnet.com.

Caawi oo hubi in carruurtaadu si ammaan ah u galaan internetka, ayaga oo raacaya xeerarkayaga HUFAN "SMART" ee carruurta dhigata dugsiga hoose, ama 5 arrimood oo loogu talagalay Dhawr iyo Toban jirka.

5 Xeerar "SMART" (HUFAN) ee carruurta dugsiga hoose:

5 talooyin oo ku socda dhalinta:

S Safe (Ammaan): Ammaanka ilaali oo ha bixin cadaymo marka aad ku hadlayso internetka. Cadaymaha waxaa ka mid ah emailka, telefoonka iyo password-ka.

M Meet (Kulan): In aad la kulanto qof aad ka baratay internetka oo keli ah waa halis. La kulan marka waalidku' ama daryeeluhu' ogolaado iyo weliba marka ay iyagu kula joogaan oo keli ah. Xasuusnaw saaxiibada internetku weli waa cid aanad aqoon inkasta oo aad mudo kawada socoteen internetka.

A Accepting (Oggolaansho): ogolaanshaha email-ka, takasyada, ama furidda faylasha, muuqaalada ama qoraalada ka imanaya dad aanad aqoon ama aan la aamini kari waxay keeni karaan dhibaato — waxay xambaarsanaan karaan fayras ama farimo xunxun!

R Reliable (Isku-hallayn): Qof ku jira internetku waxa uu awoodaa in uu ka been sheego cidda uu yahay warka internetkuna waxa uu noqon karaa mid aan run ahayn. Mar walba hubi adiga oo eegaya websaytka kale, buugaag, ama cid kale oo taqaan. Haddii aad jeceshahay in aad internetka ku sheekaysato waxaa fiican in aad la hadasho dadka aad sida caadiga ah saaxiibka iyo qoyska u taqaana.

T Tell (U sheeg): Waalidka u sheeg, daryeelaha ama qof wayn oo aad aaminsan tahay haddii cidi ama wax, si kuu cidhiidhi galiyaan ama aad ka walaacdo, ama haddii adiga ama cid aad garanayso lagu dhibaateeyo internetka.

1 Dhawr sharafta internetka: adeegso nidaamka internetka lagugu siiyay si aad u maamusho raadadka (footprints) aad kaga tegayso oo 'ka fikir inta aanad dirin.' Waxa internetka loo diraa waxaa suurawda in ay waligeedba halkaas ku jirto oo cid waliba eegi karto.

2 Ogow meesha aad ka heli karto kaalmo: faham sida aad ugu warami lahayd cidda aad kaga jirto internetka iyo sida aad isaga joojin lahayd iyo sidaad u tirtiri lahayd. Haddii ay dhacaan wax kaaga cadhaysiisa internetka, mar walba cid ayaad u sheegi kartaa.

3 Haw dabcin cadaadiska: haddii aad lumiso gaashaanka waxaa kaa lumi kontoroolkii; marka aad taabato dir dib uma soo celin karted.

4 Sharciga dhawr: waxaad adeegsataa adeeg ku haboon oo waxaad ogaataa sharci ahaan sidii aad (dhegaysi) film (muuqaal) TV-ga aad rabto u heli lahayd.

5 Baro meesha aqoonta: adeegso walax-aqooneed ka yimi meel lagu kalsoonaan karo oo xasuuso in aad ku ammaanto cidda aad aqoontooda/fikirkooda adeegsato.

With support from:

LONDON
GRID FOR LEARNING

Talooyin dheeraad ah taageero dhinacyo badan:

www.childnet.com
www.saferinternet.org.uk

Copyright © 2014 Childnet International